"लैंगिक असमानतेचा शाश्वत विकासावरील परिणाम"

डॉ. सीमा तुरेराव देशमुख
सहाय्यक प्राध्यापक(CHB)
गृह अर्थशास्त्र विभाग
यशवंत महाविद्यालय, सेलू.
Email : sd95143@gmail.com

Crossref DOI -

संक्षिप्त गोषवारा :

शाश्वत विकासाची प्रारंभिक संकल्पना 1972 मध्ये मांडण्यात आली आणि सामाजिक आर्थिक पर्यावरणीय समस्या मधील परस्पर संबंध ओळखणारी दृष्टी म्हणून स्वीकारली गेली होती. शाश्वत विकास चित्रात दृश्य 1987 मधील ब्रुडलँड अहवालात शाश्वत विकासाची व्याख्या करण्यात आली होती. ज्याची परिभाषा देशांनी बदल घडवून आणलेल्या लोकांसाठी आव्हाने आणि संघर्षाच्या सध्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी आणि भविष्यातील पिढयासांठी नैसर्गिक संसाधनांची बचत आर्थिक मार्ग विकसित करण्यासाठी मार्गदर्शक तत्वे पालन करण्यासाठी सराव करणे आवश्यक आहे. या शोधनिबंधात लैंगिक असमानतेचा शाश्वत विकासावर परिणाम होतो असे मला वाटते.म्हणून मी हा विषय निवडला आहे. स्त्री- पुरुषांच्या बाबतीत शैक्षणिक, आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक, राजकीय व सांस्कृतिक बाबतीत मतभेद विचारात घेवून विवेचन केले आहे.

बीज शब्द : लैंगिक असमानता, सक्षमीकरण, शाश्वत विकास, आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, शैक्षणिक.

प्रस्तावना :

स्त्री- पुरुष विषमता सर्व जाती- धर्मांमध्ये आणि सर्व आर्थिक स्तरांच्या समाजामध्ये दिसून येते. स्त्री-पुरुष ही संसाराच्या रथाची दोन चाकं.कोणतेही एक चाक दुबळं असून चालणार नाही.दोन्ही समान आकाराची, समान मजबुतीची असली तरच रथ नीट धावेल. हे कळणे आजच्या काळाची गरज आहे.कधी-कधी ते कळते पण उमगत नाही हे दिसून येते.तरीही स्त्रियांना पुरुषांच्या तुलनेत दुय्यम स्थान दिले जाते.जगभरच कोणताही देश, समाज याला अपवाद नाही.एकीकडे स्त्रीला देवी म्हणायचं, नारीशक्तीचा गौरव करायचा आणि दुसरीकडे तिला दासी म्हणून वागवायचं ही दांभिकता हजारो वर्ष चालत आली आहे. 'स्त्री ' देवी नव्हे, स्त्री ही दासी नव्हे, स्त्री ही माणूस आहे ही घोषणा स्त्री- पुरुष समतेच्या चळवळी यासाठीच देतात. तिला माणूस म्हणून ओळखा, पुरुषाप्रमाणे ती एक माणूस आहे हे कबूल करा. इतकंच साध त्याचं मागणे आहे.स्त्रियांची स्थिती एखादया राष्ट्रातील सामाजिक, आर्थिक आणि मानसिक स्थिती दर्शविते.तसेच शाश्वत विकास घडवून आणण्याकरिता स्त्री-पुरुष समानता प्रत्येक क्षेत्रात असणे ही काळाची गरज आहे.यासाठी करण्यात आलेले कार्य, उपाययोजना, निर्माण झालेले कायदयाचा पुन्हा एकदा उल्लेख करण्यात आलेला आहे.

महिला सक्षमीकरण आणि स्त्री-पुरुष समानता प्राप्त करणे समाजाला देशाचा शाश्वत विकास सुनिश्चित करण्यास मदत करते.अनेक जागतिक नेत्यांनी आणि विद्वानांनी असा युक्तिवाद केला आहे की,स्त्री-पुरुष समानता आणि महिला सक्षमीकरणाशिवाय शाश्वत विकास अशक्य आहे.शाश्वत विकास महिला सक्षमीकरणासह पर्यावरण संरक्षण, सामाजिक आणि आर्थिक विकास स्विकारतो.

1910 मध्ये कोपनहेगन येथील काम करणाऱ्या महिलांच्या आंतरराष्ट्रीय परिषदेत 17 देशातील 100 महिलांनी आर्थिक, सामाजिक आणि राजकीय जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात कार्यरत महिलांचा उत्सव साजरा करण्यासाठी 'आंतरराष्ट्रीय महिला दिना' ची प्रारंभीची बीजे रोवली. आंतरराष्ट्रीय महिला दिनाने 'सर्वसमावेशकतेची प्रेरणा' ही एक शक्तीशाली मोहिमेची संकल्पना स्वीकारली आहे जी लैंगिक समानता व सर्वसमावेशकतेच्या दिशेने सुरु असलेल्या प्रवासावर खोलवर प्रभाव टाकते. प्रत्येक मुलीचा आणि महिलेचा कोणताही अडथळा न येता उत्कर्ष होऊ शकतो असे वातावरण अंगिकारण्याचे आणि अशा वातावरणाला प्रोत्साहन देण्याचा जगभरातील व्यक्तींकडे समुदायांकडे आणि संस्थांकडे आग्रह धरते. शाश्वत विकासामध्ये लिंगसमानता हा आशेचा आणि प्रगतीचा किरण आहे.लिंग समानता साध्य करणे आणि सर्व मुलींना आणि महिलांना सक्षम बनविणे.

प्रथम, वैयक्तिक प्रतिष्ठेला मान्यता देत आणि भेदभावांचा सामना करण्याचे लक्ष्य ठेवीत मानवी हक्क म्हणून लैंगिक समानतेचे महत्व अधोरेखित करते.सबलीकरणाच्या लक्ष्याद्वारे लैंगिक भूमिका रुढीवादी आणि हानिकारक सांस्कृतिक प्रथा दूर सारण्याचा प्रयत्न सुरु करणे.महिलांना समान हक्कांना प्रोत्साहन देते.ते तंत्रज्ञानातील महिलांच्या प्रवेशावर आणि सार्वजनिक व खासगी क्षेत्रातील त्यांच्या अधिकारांवरही भर देते.

शोधनिबंधाची उद्दिष्ट्ये :

1. लिंग समानता साध्य करणे आणि सर्व मुलींना आणि महिलांना सक्षम बनविणे.
2. शाश्वत, विकासाचा पाठपुरावा करणे.
3. शिक्षण, आरोग्य आणि राजकीय व आर्थिक निर्णय प्रक्रियेत प्रतिनिधित्वासाठी समान प्रवेश देणे.
4. महिलांसाठी योग्य रोजगार निर्मितीला आणि उद्योजकतेला प्रोत्साहन देणे.
5. दारिद्र्य निर्मूलन करणे.

सामाजिक क्षेत्रात असमानता :

लैंगिक भेदभाव आणि सामाजिक नियम आणि प्रथा यांच्या प्रचलिततेमुळे मुलींना बालविवाह, किशोरवयीन, गर्भधारणा, मुलीचे घरगुती काम, खराब शिक्षण आणि आरोग्य, लैंगिक शोषण व हिंसाचाराची शक्यता असते. शिवाय महिलांमध्ये त्यांच्या हक्कांबद्दल आणि समानता प्राप्त करण्याच्या क्षमतेबद्दल जागरुकता नसणे हे ही एक प्रमुख कारण असावे. स्त्री-पुरुष असमानतेचे सध्या राज्यात स्त्री भ्रूण हत्या विरोधात मोहिमा, अभियाने चालू आहेत. विशेष उल्लेखनीय व अभिनंदनीय बाब म्हणजे या मोहिमेचे आयोजन वेगवेगळ्या राजकीय पक्षांकडून करण्यात येत आहे. गर्भलिंग प्रतिबंध कायद्याची प्रशासना तर्फे करण्यात येणारी प्रभावी अंमलबजावणी आणि राजकीय- सामाजिक नेतृत्वाद्वारे चालू करण्यात आलेल्या समाज प्रबोधनाच्या मोहिमा यामुळे देशातील जरी

नाही तरी किमान महाराष्ट्रातील स्त्री-पुरुष प्रमाण अर्थात सेक्स रेशो सुधारेल अशी आशा बाळगायला हरकत नसावी. पण खरचं असं होईल कां?याचा चिकित्सकपणे विचार करायला हवा.सामाजिक आणि सांस्कृतिक विकासाचा थेट संबंध राजकीय, राष्ट्रीय आणि आर्थिक विकासाशी आहे.परंतु लैंगिक असमानता, सामाजिक, आर्थिक विकास प्रतिबंधित करते. विशेषत: विकसनशील देशामध्ये असमानता असल्यामुळे आर्थिक, सामाजिक व राजकीय विकासावर विपरीत परिणाम घडवून आणतो. यासाठी ही असमानता दुर व्हावी म्हणून केवळ स्त्रियांनीच नव्हे तर समाजातील प्रत्येक घटकांनी समोर येऊन ही लैगिंक असमानता दूर करण्यास एक पाऊल अजुन समोर येण्याची गरज आहे.

आर्थिक क्षेत्रात असमानता :

अभ्यासात असे दिसून आले की, शिक्षणातील लैंगिक असमानता आर्थिक विकासावर नकारात्मक परिणाम करते आणि ज्या स्त्रिया कमी दर्जाचे शिक्षण, सांस्कृतिक घटक आणि नागरी हक्क प्राप्त करतात ते देखील लैंगिक असमानतेमुळे प्रभावित होतात.

लैंगिक असमानता भारतीय अर्थव्यवस्थेत टिकून आहे आणि आरोग्य, शिक्षण, अर्थशास्त्र आणि राजकारण यासारख्या जीवनाच्या सर्व क्षेत्रामध्ये प्रचलित आहे.भारतात पुरुषसत्ता किती खोलवर रुजलेली आहे हे पुरुषाच्या वर्चस्वावरुन दिसून येते. स्वातंत्र्योत्तर काळात जरी स्त्री-पुरुष समानता खूप उंचीवर गेली असली तरी स्त्री-पुरुषामधली दरी कमी करण्यासाठी आणि त्यांना समान पातळीवर आणण्यासाठी जीवनाच्या विविध क्षेत्रात अनेक पावले उचलली गेली आहेत. समकालीन काळात महिला आर्थिक क्रियाकल्प आणि श्रमशक्तीमध्ये सक्रीयपणे सहभागी झाल्या आहेत. उदा. कृषी क्षेत्रात 74% श्रमिक महिला आहेत तरीही समान वेतनासाठी लढणाऱ्या सुधारणावादी आणि स्त्रीवाद्यांचा सक्रिय सहभाग असूनही संपूर्ण भारतीय अर्थव्यवस्थेत स्त्री पुरुष वेतनातील तफावत आहे.

राजकीय क्षेत्रात असमानता :

भारतात अगदी आर्याच्या काळापासून स्त्रियांना समाजात महत्वाचे स्थान आहे.ऋग्वेदात महिलांना राजकारणात स्थान असल्याचेही दर्शविले आहे.निरक्षता स्त्रियांची राजकीय व्यवस्था आणि समस्या समजून घेण्याची क्षमता मर्यादित करते.शोषणाच्या समस्या जसे की, महिलांना मतदार यादीतून वगळण्यात आले.निरक्षरता स्त्रियांच्या राजकीय अधिकारांचा वापर सुनिश्चित करण्याची क्षमता मर्यादित करते.परंतु 20 व्या शतकापासून सामाजिक, आर्थिक तसेच राजकीय क्षेत्रात महिलांच्या अधिकारांचे एकत्रीकरण दिसून आले आहे.

स्त्रिया नागरीक म्हणून जगभरातील पुरुषांपेक्षा विशेषत: कमी आणि मध्यम उत्पन्न असलेल्या देशांमध्ये, राजकीय जागांवर कमी दिसतात याचे कारण केवळ संसाधनाचे असमान वितरण, कामगारांचे घरगुती विभाजन किंवा लिंग बहिष्करण संस्था नाही तर सामाजिक नियमांसह त्यांचे संयोजन आहे. जे महिलांच्या अतिरिक्त घरगुती राजकीय नेटवर्कींगला प्रतिबंधित करते.पण अलिकडे विचार केल्यास आधीच्या स्त्रिया हया राजकीय सहभाग सरासरीने कमी आहे.परंतु तळागाळातील महिलांच्या चळवळी उदयास आल्या आहेत आणि यांनी महत्वपूर्ण राजकीय बदल घडवून आणले आहेत. भारतातील गुलाबी गँग हे एक उल्लेखनीय उदाहरण आहे.उत्तर भारतातील

महिलाचा एक अनौपचारिक गरजा त्यांच्या गुलाबी साड्यांसाठी ओळखला जातो.ज्यांनी घरगुती हिंसाचार कमी करण्यासाठी संघर्ष केला आहे आणि एक राजकीय शक्ती बनली आहे.

अनेकदा स्त्रिच्या जागेकडे घर म्हणून पाहिले जाते तर पुरुषांना सामुदायिक संस्थांमध्ये गुंतण्याचे स्वातंत्र्य असते आणि विशेषत: राजकारण हे पुरुषाचे स्थान म्हणून पाहिले जाते. ही विभागणी लक्षणीय हालचाल प्रतिबंधासह लागू केली गेली आहे. भारतातील प्रतिनिधी सर्वेक्षणातील 72% महिलांनी कुटूंबातील सर्वे आणि भेटीतून असे निदर्शनास आले की, अनेकदा सामाजिक निर्बंधाद्वारे आणि अगदी हिंसाचाराद्वारे लागू केले जाते. कामगारांची ही राजकीय विभागणी, म्हणून स्त्रियांच्या हितसंबंधाचे कमी प्रतिनिधित्व करते आणि आर्थिक शक्तीतील असमानता, आंतर-घरगुती संसाधने असमानता आणि लैंगिक- पक्षपाती सामाजिक नियमांचा परिणाम म्हणून स्त्रियांचा आवाज दाबते, लिंग आधारित आंतरिक आणि बाहेरील लोकांची व्यवस्था तयार करते. राजकारण महिलांना त्यांच्या राजकीय आवाजाचा प्रयोग करण्यासाठी जागा उपलब्ध करुन देऊन त्यांचे राजकीय ज्ञान, आत्मविश्वास आणि नागरी कौशल्य निर्माण करण्यास मदत केल्याचा सूचक पुरावा मला आढळतो.

भारतात लैंगिक असमानतेचे परिणाम :

भारतात लैंगिक असमानतेमुळे महिलांना कौटुंबिक हिंसाचाराचा सामना करावा लागतो.महिलाचे आरोग्य बिघडते आणि एकूणच महिला सक्षमीकरणात अडथळे येतात.

- **घरगुती हिंसा :** भारतातील लैंगिक असमानतेचा एक परिणाम म्हणजे आकडेवारीनुसार महिलावरील सर्व क्राईम रेकॉर्ड ब्युरो (NCRB) 2019 च्या आकडेवारीनुसार महिलावरील सर्व 4.05 लाख गुन्ह्यांपैकी बहुसंख्य 30.09% गुन्हे IPC च्या कलम 498A अंतर्गत नोंदवले गेले आहेत. ज्यामध्ये COVID-19 साथीच्या आजारामध्ये अचानक वाढ झाली आहे.
- **महिलांचे आरोग्य :** वर चर्चा केल्याप्रमाणे स्त्रियांना शारीरिक पर्याय नसतात. त्यामुळे त्यांचे वैद्यकीय आरोग्य आणखी बिघडते. राजस्थान आणि हरियाणा मध्ये लिंग निर्धारणामुळे बालमृत्यूचे प्रमाण कमी आहे. आणि अनेक मुली त्यांच्या 15 व्या वाढदिवसापर्यंत जगू शकत नाही. हे एक कारण आहे.
- **लिंग निर्धारण आणि लिंग-निवडक गर्भपात : -** हा भारतात गुन्हा आहे, परंतु स्त्री गर्भ असल्यास स्त्रियांना गर्भपात करण्यास भाग पाडले जाते अशी विविध प्रकरणे नोंदवली गेली आहे.
- **लैगिंक असमानतेमुळे मुलींना निकृष्ट दर्जाचे शिक्षण मिळते.** ज्यामुळे त्यांच्या आर्थिक स्थितीवर परिणाम होतो.
- **स्त्रिया देखील राजकारणात भाग घेण्यास कचरतात**.त्यामुळे महिलांवरील हिंसाचार बालसंगोपन आणि माता आरोग्य यासारख्या समस्याकडे लक्ष दिले जात नाही.

मूल्यांकन :

UNICEF इंडियाचा 2018-2022 कंट्री प्रोग्राम लिंग आधारित वंचितांना संबोधित करतो आणि आरोग्य, पोषण, शिक्षण, बालसंरक्षण, WASH (पाणी, स्वच्छता) सामाजिक धोरणे आणि आपत्ती जोखीम कमी

करण्यासाठी लिंग प्राधान्यांसाठी वचनबध्द आहे. या प्रयत्नाचे उद्दिष्ट अतिरिक्त स्त्रीमृत्यू कमी करणे, न्याय्य आहार पध्दतींना चालना देणे. शालाबाह्य मुलांना आधार देणे, बालविवाह समाप्त करणे, मासिक पाळी स्वच्छता व्यवस्थापन सुधारणे, लिंग-प्रतिसादात्मक धोरणे विकसित करणे आणि आपत्ती जोखीम कमी करण्यात महिलांचे नेतृत्व आणि सहभाग वाढवणे इत्यादी.

शिक्षण,जीवन कौशल्ये खेळ आणि बरेच काही यासह गुंतवणूक आणि सक्षमीकरणाद्वारे मुलीचे मूल्य वाढवून, आपण सर्व अल्प मुदतीचे परिणाम प्राप्त करू शकतो. जसे की, शिक्षणात सुधारित प्रवेश आणि कमी झालेला अशक्तपणा, बालविवाह समाप्त करणे यासारखे मध्यममुदतीचे परिणाम आणि लिंग पक्षपाती लिंग निवड दुर करणे यासारखी दीर्घकालीन उद्दिष्टे पाळून ती आत्मसात करणे. मुलींचे मूल्यं बदलण्यासाठी पुरुष, स्त्रिया आणि मुले यांचा सहभाग आणि समाजातील अनेक क्षेत्रांना एकत्रित करणे आवश्यक आहे. जेव्हा समाज बदलेल तेव्हाच भारतातील सर्व मुली आणि मुलांचे हक्क पूर्ण होऊ शकतात. मुलींना सक्षम बनविण्यासाठी लक्ष्यित गुंतवणूक आणि सहयोग आवश्यक सेवा, सुरक्षितता, शिक्षण आणि कौशल्ये प्रदान करून त्यांना तोंड द्यावे लागणारे धोके कमी करणे आणि त्यांचा संपूर्ण विकास आणि भारताच्या वाढीमध्ये योगदान सक्षम करणे.

मुलींना विशेषत: पौगंडावस्थेतील त्यांच्या आव्हानांना आवाज देण्यासाठी आणि त्यांच्यासाठी कार्य करणारे उपाय शोधण्यासाठी प्लॉटफार्मची आवश्यकता असते. ज्यामुळे त्यांना स्वत:साठी आणि त्यांच्या समुदायासाठी चांगले भविष्य निर्माण करता येते.

भारतातील लैंगिक असमानता कमी करण्यासाठी मुलींना योग्य शिक्षण देऊन महिला सक्षमीकरणाबद्दल समाजात जागरुकता निर्माण करण्यासाठी स्वयंसेवी संस्थांचा वापर केला जाऊ शकतो आणि विशेषत: लैंगिक असमानता दूर करण्यासाठी सरकार द्वारे विविध धोरणे सुरु केली जाऊ शकतात. पत्येक समस्येला एक उपाय असतो. त्यामुळे लैंगिक असमानता देखिल योग्य उपायांद्वारे दूर केली जाऊ शकते . भारतात पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी सुरु केलेली बेटी बचाओ, बेटी पढाओ ही मोहिम महिलांकडे पाहण्याचा समाजाचा दृष्टिकोन सुक्ष्म पातळीवर बदलला तरच यशस्वी होऊ शकेल.

संदर्भ सूची :

- अजित,डी., डॉकनर, एच. सक्सेना, आर.(2012). "भारतील कार्पोरेट बोर्ड: जातीने ओळखले?", आर्थिकआणि साप्ताहिक 47 क्र. 32
- क्लासेन,(1999). आणि किंग एट अल 23 डिसेंबर (2015). लैगिंक असमानता.
- घोषणा,आर.,(1986)."भारतीय शिक्षण मानव अधिकार आणि लैंगिकता." इंडिया इंटरनॅशनल सेन्टर ट्रॅमासिक 13 क्र. 318 57-76
- पराशर, ए.,(2008)."भारतातील लैंगिक असमानता आणि धार्मिक वैयक्तीक कायदे", ब्राऊन जर्नल ऑफ वर्ल्ड अफेयर्स 14 क्र. 2103.12
- रुपाने, गोयत,21 मार्च,(2017)."भारतातील लैंगिंक असमानतेचे आर्थिक परिणाम."
- सोलेदाद, प्रिलामन, (2019). "भारतातील राजकीय सहभागातील लैंगिक अंतरकायम आहे".,स्टॅनफोर्ड

विद्यापीठ

- Soledadp@stanford.edu
- https;//www.eib.org
- https;//divyamarathi,bhaskar.com
- https; //www.jstor.org
- http:www.jktor.org

Research Hub International Journal